

Eimiski-kunst

Nihilistlikust loomest eesti luule näitel

Leo Luks

Majandus- ja sotsiaalinstituut, Eesti Maaülikool

Artiklis käsitletakse nihilistliku kirjandusloome võimalusi eesti luule näitel. Nihilismi ei mõisteta artiklis väärtusprobleemina, vaid ontoloogilise probleemina. Nihilistlikku kirjandusloomet käsitletakse taotlusena tuua sõnasse teine, eimiski. Artikli teoreetiline raamistik toetub põhiliselt Gianni Vattimo languse ontoloogia kontseptsioonile, aga ka Friedrich Nietzsche, Martin Heideggeri ja Maurice Blanchot' töödele. Samuti analüüsitakse artikli teoreetilises osas eimiski väljendamise võimalusi eesti keeles, tuginedes Uku Masingu ning Jaan Kaplinski mõttekäikudele. Luuletajatest käsitletakse artiklis enim Jaan Oksa ja Juhan Liivi. Analüüsi käigus tuuakse esile järgmised eimiskiga seotud poeetilised figuurid: ootus ja luhtumus, langus ja loojak, hullus, surm. Analüüsi tulemusena selgub, et nihilistlik loome on eesti luules tugevalt esindatud, kuid ei filosoofias ega luules pole võimalik saavutada otsest juurdepääsu eimiskile, tuleb piirduda aimamisega, vihjamisega.

Märksõnad: nihilism, eimiski, luule, ootus, luhtumus, langus, surm, hullus

1. Nihilism: väärtusprobleemist ontoloogilise sügavikuni

Nihilismi mõiste jõudis laiemasse käibesse samavõrd kirjanduse kui filosoofia läbi. Ivan Turgenevi *Isad ja pojad*, Fjodor Dostojevski *Sortsid* ja *Vennad Karamazovid* mõjutasid nihilismi mõiste käibeletulekut Venemaal, nii et nihilistideks hakati kutsuma Jumala ja senise ühiskondliku korra eitajaid. Dostojevski romaanid mõjutasid 1880ndate lõpul ka nihilismiteemalisi visandeid kirjutavat Friedrich Nietzschet, laiema avalikkuse ette jõudsid need fragmendid aastal 1900, Peter Gasti ja Elisabeth Förster-Nietzsche poolt kompileeritud teoses *Võimu tahe*. Nietzsche nihilismikäsitus on olnud

Autori aadress: Leo Luks, Eesti Maaülikool, Majandus- ja sotsiaalinstituut, Kreutzwaldi 1a-019, Tartu 51014, Eesti. E-post: leo.luks@emu.ee.

An abstract in English is available at the end of the article.

20. sajandi filosoofilises diskursuses mõõtuandev, hilisemad uurimused tõukuvad sellest. Nietzsche nihilismi määratlus 1887. aastast on paljude, ka kirjandusele keskenduvate uurimuste lähtepunktiks:

1. Nihilism — *normaalne* olukord.
Nihilism: puudub eesmärk; puudub vastus küsimusele “miks?” mida tähendab nihilism? — et ülimad väärtused väärituduvad [*sich entwer-ten*] (Nietzsche 2004, 1809)

Sellest ja mitmest teisest fragmendist lähtudes on võimalik käsitleda nihilismi *väärtusprobleemina* — kuidas elada edasi, kui senised elu orienteeritud alusväärtused langevad? See on kahtlemata tähtis küsimus ning kindlasti on ilukirjanduse kaasamine sel puhul oluline. Kirjandust saaks sel juhul käsitada elu mudeldajana, erinevate eksistentsi võimaluste visandajana ning läbi-proovijana.

Siiski ei ole väärtusfilosoofia käesoleva uurimuse kese. Vähemalt alates Martin Heideggerist saame nihilismiküsimuse puhul rääkida ontoloogilisest perspektiivist. Heideggeri mõtlemine koondub olemisküsimuse ümber, olemist tuleb mõelda aga lähtudes ontoloogilisest diferentsist — kui oleva suhtes täiesti *teist*. Täielik teisesus tähendab, et olemine ei võrdu ühegi olevaga ning siit võrsub ka avang nihilismi-probleemile: Heideggeri mõtlemises on *olemine ja eimiski seesama* (Heidegger 1977, 85jj). Senine metafüüsika, mille hulka Heidegger liigitab ka Nietzsche mõtlemise, tegeleb tema hinnangul nihilismiprobleemiga ontoloogilisest perspektiivist: nihilism on ajalugu, kus oleva kui sellisega ei ole midagi. Heideggeri olemisajalooline mõtlemine mõtleb aga nihilismi loomust: *olemisega ei ole midagi* (Heidegger 1999, 206). Õhutama ajaloonähtetud metafüüsika on olemisunustus, katkematu lugu sellest, kuidas olemine ära jääb, olevaks transformeerub. See unustus ei ole Heideggeri järgi inimlik eksitus, vaid olemine ise kui fenomen näitab ennast ainult keelduvana.

Heideggeri varases, fundamentaalontoloogiaks nimetatud loomeperioodis on sees taotlus olemist eksplitseerida, olemisunustusest võitu saada, rajada olemine mõtlemise põhjana (*Grund*). Kuid mida aeg edasi, seda vähem räägib Heidegger olemise eksplitseerimise võimalustest, jõudes hoopis vajaduseni olemisel põhjana langeda lasta (Heidegger 1988, 6). Lõplikult loobub Heidegger põhjamisest (*Gründung*) oma mõtlemise olemistopoloogilisel perioodil, alates 1940ndate aastate lõpust. Kui *Olemises ja ajas* räägitakse metafüüsika destruktsiooniülesandest, siis Heideggeri hilisemas mõtlemises iseloomustatakse suhet metafüüsikasse meelespidamise (*An-denken*) kaudu. Tuleb ikka ja jälle meenutada ja taasmõtestada metafüüsikat, tema eksitusi, tõlgendada olemist-eimiskit tema ärajäämises. Mõtlemine on ootamine, mõtlemise asja (olemise) meelespidamine. Seda olukorda saab tõlgendada kaheti:

1) olemine ei ilmne veel, olemishüljatus kestab (seade-stuna toimivas moodsas tehnikas, mis on metafüüsika täidminek, vt Heidegger 1989), kuid me peame ootama olemishüljatuse lõppu isenemises (*Ereignis*). Selles ootamises on luulel ülioluline koht, nt. tehnika-ettekandes tõlgitseb Heidegger tehnika ja kunsti juurdumist kreeka *techne*-mõistes ning rõhutab Friedrich Hölderlini luuletavat sõna: “Kus aga oht on, seal kasvab / Ka päästev” (Heidegger 1989, 1215).

2) olemishüljatus, nihilism on lõppematu, me saame olemisest-eimiskist mõelda vaid kui jäljest olevas. Antud hoiak ei ole üleskutse naasta Heideggeri eelse ontolise tasandi juurde, siit võib hoopis välja lugeda väljakutset arendada teatud puudumise ontoloogiat. Sellist ontoloogiat on üritanud välja töötada itaalia filosoof Gianni Vattimo (vt nt Vattimo 2003).

Järgnev uurimus lähtubki Vattimo languse ontoloogiast, mis läheb mitmes olulises punktis Heideggeri sõnakasutuse vastu (Vattimo 2003, 1450). Vattimo võtab hermeneutilise positsiooni, küsides ennekõike, kas ja kuidas võib olemine *inimesele* ilmned. Rõhutades asjaolu, et olemist kui täiesti teist pole võimalik presenteerida, väidab Vattimo, et “olemise mõte antakse inimesele üksnes kui suund, mis viib ilmajäämise ja põhja kaotamiseni” (Vattimo 2003, 1449). *Olemisest ja ajast* alanud otsing ei saa meid kuidagi viia nihilismi ületamiseni, vaid üksnes *nihilismi kogemiseni ainsa võimaliku ontoloogia viisina* (Vattimo 2003, 1449). Seega saab olemise kogemine olla üksnes ilmajäämine, kindla pinna kaotamine jalge alt: “lõpuni analüüsides ei saa olemise mõtte otsing viia mingi “tugeva” positsiooni saavutamiseni, vaid üksnes nihilismi omaksvõtmiseni liikumisena, millega inimene, *Dasein*, veereb keskpunktist eemale X-i suunas” (Vattimo 2003, 1450).¹

Mulle tundub, et valdav enamik Heideggeri tõlgendusi lähtub olemise primaarsusest, isenemise ootusest ega mõtesta piisavalt sügavalt olemise-eimiski identsust. Vattimo languse ontoloogiast lähtudes on õigustatud väita, et ainus võimalik ontoloogia, mis üritab püsida ontoloogilises diferentsis, saab olla eimiski ontoloogia. Olgu sel viisil põhjendatud asjaolu, et minu uurimus keskendub eimiskile ning “jätab olemise unarusse” (vt ka Lütkehaus 1999). Husserli üleskutse “Asjade endi juurde” on igavesti teostumatu loosung.

Samas arvan, et minu uurimus jääb avaralt mõistetud viisil siiski fenomenoloogiliseks, kuna see jääb häälestatuks *teisele* ega tee üleskutset pöörduda pelgalt oleva poole. Fenomenoloogiline lähtekoht ei ole ratsionaalselt põhjendatav, see jääb tautoloogiliseks (vt Courtine 1993), kinnismõtteks. Kee-

¹ Nagu tsitaadist näha, seob Vattimo selle kujundiga Nietzsche ja Heideggeri nihilismikäsitused. Vattimo vaidleb oma teostes püsivalt Heideggeriga Nietzsche-tõlgenduse osas, pidades Nietzschet esimeseks postmetafüüsiliseks mõtlejaks (vt Vattimo 1995), kuid käesoleva artikli rõhuasetus ei võimalda sellesse komplitseeritud vaidlusse süveneda.

les saame kõnelda rangelt võttes küll vaid ühest ja teisest olevast, kuid usun, et just luule on selline lausumisviis, kus tuuakse vihjamisi ilmsiks sõnade taga olev puudus, ei-lisus, eimiski.²

Järgnev uurimus tegeleb ontoloogilise sügavikuga, üritab mõtlemise ja luule kahekõne kaudu eimiskit aimata. Tuleb möönda, et erinevate luules ilmnevate teemade, esitusviiside, tekstilisuse strateegiate toomine ühisnime-taja “nihilism” alla on ülimalt spekulatiivne ja ebarange. Kuna eimiskit ei saa objektina piiritleda, siis ei ole võimalik teda ka teaduslikult käsitleda. Käes-olev artikkel ei taotle olla katkend kõikehõlmavast metanarratiivist nihilismi kohta, pigem on tegu katkendiga, *platooga*, mis on alati keskel, ei alguses ega lõpus.³ Uurimus ei ole kantud soovist luulet paika panna, leida tema käsitle-miseks universaalne liigitusalus, hoopis mõtlemine ise, ebarangusse suubuv nihilismi-diskursus tarvitseb luulet. Olen veendunud, et radikaaltõlgendus on võimatu, kunst on alati midagi enam kui tõlgendused.

Artiklis esinev ülevuse käsitlus on üle võetud Jean-François Lyotardilt. Vahetuimalt on teoreetilistest tekstidest uurimust mõjutanud mõtleva luu-letaja Maurice Blanchot’ essee “Kirjanduslikkuse ruum” (Blanchot 1982).

2. Eimiski ja kunst

Pärast üleminekut fundamentaalontoloogiast olemisajaloolisse mõtlemisse 1930ndatel aastatel on Heidegger pidevalt kahekõnes luulega, kõige rohkem tõlgendab ta Hölderlini, aga ka Stefan Georget, Georg Traklit. Mõtlemine läheneb luulele ka vormiliselt — hilise Heideggeri kõneviis on üha meta-foorsem, esseistlikum, paljud süüdistavad teda ebaranguses. Usun, et eba-range vorm on nihilismist kõnelemise puhul paratamatu, teame juba Par-menidesest saati, et eimiskist ei saa ratsionaalselt-metoodiliselt kõnelda.⁴ Nihilismist kõneldes tuleb olla luuletaja-filosoof,⁵ ka Vattimo kõneleb veen-valt nihilismi omaksvõtmisega kaasnevast vajadusest loobuda filosoferides

² Lisaks eimiski aimamisest luules (ehk ka laiemalt kunstis) on oluline veel üks mõtteliin, mida käesolev artikkel pikemalt ei käsitla, nimelt eimiski võimalik vahetu kogemine ängistuses (*Angst*), millest kõneleb Heidegger 1929. a. ettekandes “Mis on metafüüsika” (Heidegger 1978). Ometi ei anna ängistuse analüüs meile nõ “teaduslikku” juurdepääsu eimiskile, sest ängistus on artikuleerimatu kogemus, mis kaotab ära oleva terviku meie ümbert. Ängistus avab küll eimiski, kuid seda avatust saab nimetada ainult tagantjärele, siis kui äng on haihtunud (Heidegger 1978, 112) — seega taas vihjamisi.

³ Kujund pärineb raamatust (Deleuze ja Guattari 2004, 24).

⁴ Vt. Parmenides fragmenti B 2 DK (4 D) Tõnu Luige tõlkes võrguaadressil <http://www.ut.ee/klaskik/eelsokraatik/>

⁵ Seda kaksikkujundit olen üritanud avada Nietzsche puhul, vt (Luks 2006b). Olgu öeldud, et ma ei jaga Heideggeri käsitust Nietzschest kui metafüüsilisest mõtlejast. Kuigi Nietzsche ei salli varasema filosoofia sõnavara, mille hulka kuulub ka olemise mõiste, on Nietzsche mõtlemine samuti oleva-eimiski joonel püsimine (kujund pärineb Heideggeri mõttevahe-tusest Ernst Jüngeriga).

teaduslikust rangusest ning liikuda kunstilise väljendusviisi ebamäärasusse (Vattimo 1985).⁶

Luule on eimiski poole suunduva mõtlemise hädavajalik kaaslane. Heidegger käsitleb Öhtumaa ajalugu metafüüsika loona, kus olemine järjekindlalt olevaks ümber sõnastatakse (nt. Platoni idee, Spinoza substants, Hegeli Vaim jne). Selles, et metafüüsika püüdleb igapäevase oleva ringist välja, võib näha inimese kokkukuulumist olemise-eimiskiga (kokkukuulumine loodub keeles), kuid kuna transtsendentsi mõeldakse metafüüsiliselt, ülimalt olevana, jäävad need katsed viljatuks. Filosoofia üritab küll teha vahet *oleva* erinevate sfääride vahel ning leida sealt salapaika, kuid jääb ontoloogilist diferentsi aimamata tammuma oleva nõiaringi.

Heideggeri kõikehõlmav käsitlus Öhtumaa ajaloost kui metafüüsika loost on problemaatiline juba filosoofia terviku tõlgendamise raames, alati on leidunud lisaks metafüüsikutele ka radikaalseid skeptikuid. Kuid filosoofilisteoloogiliste-teaduslike tekstide kõrval on alati seisnud luuletekstid. Seda erinevust rõhutab, küll ainult romaanile keskendudes, Milan Kundera:

Mõista koos Descartes'iga mõtlevat *ego* kõige alusena, seista seega üksi silmitsi maailmaga — sellist hoiakut pidas Hegel, ja õigusega, kangelaslikuks. Kuid vähemalt niisama suurt hingejõudu läheb tarvis, et koos Cervantesega mõista maailma kahemõttelisena, olles sunnitud silmitsi olema üheainsa ja absoluutse tõe asemel hulga suhteliste ja omavahel vastuolus olevate tõdedega. (Kundera 1998, 13–14)

Euroopa romaan Miguel de Cervantesest Franz Kafkani on eksirännakute lugu. See lugu algab ajal, mil filosoofia veel kindlalt ainsa tõe kursil püsib. Seega võib öelda, et *kirjanduses koputab nihilism palju varem meie uksele kui filosoofias*. Vaimse ühtsuse kadumine jõuab filosoofiasse 19. sajandil, kirjandusse aga juba vähemalt *Don Quijotega*. Romaan ei ole siiski meie käsitluse jaoks parim näide, kuna ta on narratiivne žanr, kus süžee tasand kipub esiplaanile tungima. Cervantesest Dostojevskini kirjutatud romaane võib edukalt käsitleda väärtuskontekstis, millega seda kirjatükki alustasin, eimiski ontoloogiline tasand jääb avamata, see tuleb filosoofilise tõlgitsuse kaudu juurde pookida. Alles Kafka puhul ilmneb selgelt, et midagi on lõplikult lahti looga, mida romaan peaks jutustama.

19. sajandi lõpul läbivad pöördelised muutused kogu kunsti, mitte ainult kirjandust — seda perioodi nimetatakse enamasti modernismiks. Lyotard määratleb modernsust nii: “Ma nimetaksin modernseks niisugust kunsti, mis kulutab oma “väikese tehnilise oskuse”, nagu ütles Diderot, selleks, et esitada seda, mis on esitamatu” (Lyotard 2000, 1426). Modernsele kunstile on Lyotardi sõnutsi omane nietzschelik “vähe reaalsust” (Lyotard 2000, 1425),

⁶ Olen Vattimo seda seisukohta edasi arendanud eraldi artiklis, vt (Luks 2008).

millise hoovuse võib leida juba Immanuel Kanti ülevusekäsitusest. Ülevusega on tegu siis, kui “kujutlusvõime ei suuda esitada objekti, mis kasvõi põhimõtteliselt võiks vastata mingile mõistele” (Lyotard 2000, 1426). Kanti ülevuse kontseptsioon nagu ka esitamatu esitamise püüe, kehtivad kindlasti mujalgi kui modernse kunsti puhul, näiteks sümbolismis või müstikute luules (vt Undusk 1998), püüdlusena kujutada Jumalat, absoluuti. Kuid modernismis tuleb ilmsiks nihilistlik pööre, positiivse absoluudi asemel hakkab ülevust tootva loomeprintsipi tööle eitus, eimiski. See pööre avaldub nii intensiivses sukeldumises madalusse (Charles Baudelaire, loomeviis ulatub tagasi markii de Sade’ini), kuid samas leiab aset ka žanriline ja keeleline lagunemine, nt James Joyce’i eksperimendid keelega, narratiivi asendamine teadvuse vooluga, dadaism, sürrealism, absurditeater jne. Kui mõtestada kirjanduses toimunud liikumist ontoloogilise süvenemise sihis, siis võiks esile tuua järgmised etapid: (1) eitamine millegi muu nimel (nt eitus kui meetod müstikas absoluudi tunnetamiseks); (2) eitamine ilma lootuseta, “puuduva sisu” kirjandus; (3) eituse käigus laguneb lisaks sisule ka teose vorm.⁷

Küsimus ei ole selles, kas luulelooming kasutab eimiski mõistet (nagu seda teevad Knut Hamsun ja Samuel Beckett) või ei. Ühegi mõiste alla viidamatu ei-line võib tulla keelde mitmesugusel viisil. Nt Jaak Tomberg ja Jüri Lipping räägivad oma hiljutises artiklis Gilles Deleuze’ile toetudes veenvalt virtuaalsusest tegelikkuse substantsina: jutt pole mitte pelgalt virtuaalsest reaalsusest mõne alternatiivreaalsusena, vaid lõputute erinevuste ideelisest väljast, mis on (“tegelikkust” konstitueeriva) pideva aktualiseerumise lähtepunkt (Tomberg ja Lipping 2006, 18). Arne Merilai kõneleb (küll hoopis pragmapoeetika vaatevinklist) luules avalduvast tungist liikuda demonstratsioonilt enese-demonstratsioonile (Merilai 2006, 82). Eimiskisse suunduva loome nimetamiseks on tohutult võimalusi, ei ole mingit alust väita, et ainult olemise ja eimiski mõisted oleksid siinkohal adekvaatsed. Samuti ei ole ma erinevalt Heideggerist veendunud, et just luule on “kunstide kunst”, adekvaatsem viis esitamatu esitamiseks. Selles artiklis piirdun luule vaatlusega praktilisest vajadusest arutlus mingites raamides hoida.

3. Kas eimiski kõneleb eesti keeles?

Tänaseks on ilmunud juba mitmeid käsitusi nihilismi ja kunsti seoste kohta (nt Hassan 2004, Hillebrand 1991, Vercellone 1998). Nihilismi perspektiivist on käsitatud ka mitmeid kirjanikke: Kafkat, Benni, Beckettit, Conradit jt (vt nt Glicksberg 1975). Ometi ei saa teha ennatlikku järeldust nagu asuks nihilism enesestmõistetavalt ka eesti kirjanduses. Heidegger rõhutab, et pä-

⁷ Eristust (2) ja (3) vahel peab Lyotard põhiliseks rajajooneks modernismi ja postmodernismi vahel kunstis, vt (Lyotard 2000, 1429).

ristised (olemise) mõtlemise keeled on ainult kreeka ja saksa (vt Heidegger 1992, 965). Arvan, et tuleb tõsiselt võtta Sapiri-Whorffi hüpoteesi keelelisest relatiivsusest ning Uku Masingu poolt välja töötatud eristusi soome-ugri ja indoeuroopa keeletöeluste vahel (Masing 2004). Kui jälgida Masingu arutluskäiku, siis tundub esmapilgul, et ontoloogilise tasandi sisse toomine keelde on indoeuroopalik jampsimine. Soome-ugri perspektiivist on mõtetu küsimus, *mis miski on*, millest tuleneb sõnade samastamine asjadega, seega ka abstraktsetele mõistetele vastama pidavad nähtused, nt “olemine” ja “eimiski” (Masing 2004, 261). Samuti on soome-ugri keeletöelusele võõras tegelikkuse lõhestamine binaarseteks opositsioonideks (ontoloogiline diferents kui alg-erinevus Heideggeril). Soome-ugri keeletöelusele on Masingu järgi omane küsida *kuidas?*, mitte *miks?*; mõtelda protsesside ja kvaliteetide, mitte substantside ja määratluste kaudu: perspektivism ja skeptitsism, ebamäärasus ning “mina” määratlemine protsessina (Masing 2004, 113). Sellest üldpildist lähtudes on Masingu õpilane Jaan Kaplinski kritiseerinud eesti keeles tehtavat heideggeriaanlust ning väitnud, et lääne filosoofia on soome-ugrilastele võõras (Kaplinski 1997, 187–190).

Ometi ei väida ei Masing ega Kaplinski — mõlemad on luuletajad — et luule peaks piirduma igapäevase reaalsuse kirjeldamisega. Masing postuleerib usklikuna tõeluse, lootmata küll skeptikuna sellele ligi pääseda (Masing 1995, 139). Essees “Kuidas ma luuletan” väidab ta, et luulekeeles peab kindlasti olema ebatavalisuse parameeter.⁸ Luuletamine on vabanemine oma “esimesest minast”, jõudmine “teise olekusse”, hämmastumusse, kus miski ei ole enam endine ja tundub, justkui asutaks Teise Maailma väravail (Masing 1998, 378–379). Kaplinski konkretiseerib seda hoiakut essees “Mis on luule”: luule annab edasi kokkupuuteid tõelusega ning et luulekeel on kõigi võimalike keelte summa, argikeele metakeel (vt Kaplinski 1975). Seega peavad mõlemad teoreetikud ka eesti keeletöelusele omaseks suhet *teisesse*, kuna see teine on tavakeele suhtes transtsendentne ning kirjeldamatu, pean õigustatuks käesoleva artikli kontekstis nimetada seda *suhteks eimiskisse* (mõistagi pole see ümbersõnastamine probleemitu, tõeluse ja teise maailma kujundid on esmapilgul siiski ontolise alatooniga).⁹ Indoeuroopa keeletöelusega vaid-

⁸ Ebatavalisuse kogemusest on kõneldud loomingu puhul korduvalt, see kehtib minu hinnangul nii loomise kui loomingu kogemise puhul. Samas olen seisukohal, et kõik teoreetilised raamistikud “tõelise luule” kriteeriumide leidmiseks on luhtumisele määratud, luule kui fenomeniga peab lihtsalt kohtuma. Ontoloogilises perspektiivis on vaja tavakeelest (kujutava kunsti puhul ka tavalisest asjade käepärast-olust) irduda juba seetõttu, et argielus nimetab iga sõna midagi, jätmata ruumi eimiskile.

⁹ Ehk takistab Masingu puhul ontoloogilist süvenemist ka tema sügav ristiusk. Kaplinski on oma hiljuti ilmunud raamatus religioosnes mõttes skeptilisel positsioonil ning arutleb mitmel puhul ka eimiski üle, põlgamata seda sugugi indoeuroopalikuks jampsimiseks, vt (Kaplinski 2009).

levad eesti mõtlejad seetõttu, et filosoofiline traditsioon kipub *teist* filosoofiaterminite abil määratlema — seda pattu omistatakse ka Heideggerile ning eesti heideggeriaanlusele.

Artikli järgnevates osades üritan näidata, et eesti luules leidub sedasama eitamise läbi teostuvat suundumust *teisele*, mida võime leida tuum-euroopa kirjandusest ning mis seal alates 19. sajandi lõpust võimsalt esile murrab. Kaks autorit, kellele järgnevalt keskendun, Jaan Oks ja Juhan Liiv, kuuluvad samuti 19. sajandi lõpu–20. sajandi alguse kirjandusse ning mulle tundub, et vähemalt eimiski kuuldavõtmise poolest polnud tollane eesti kirjandus Euroopast sugugi ajaliselt maha jäänud. Arvan, et kahel põhjusel oli ülemöödunud sajandivahetuse eesti luules loomingulist suhet eimiskiga saavutada isegi lihtsam kui tuum-Euroopas.

1) Kui uskuda Masingut, siis pole eesti keeletöeluses definitsiooni-ihalust ega hierarhiseerimisest tulenevat ühtsuse-ihalust. Kui Kesk-Euroopas oli nihilismi esiletulemise kogemus ennekõike ja kõige valulisemalt sekulariseerimise kogemus, siis Eestis ei juurdunud monoteism kunagi põhjalikult, integreerudes tasapisi maasu holistikusse tervikusse. Masingu järgi kuulub soome-ugri keeletöelusele skeptiline lähenemine, ebamäärasus nähtuste defineerimisel. “Kõik meie nimetused ja seletused asja kohta on “mõistamisi” ja “mõistu” kõned, sest meil pole ju täit kindlust selleski, kas asi on staatiline (olev) või dünaamiline (tegev, toimiv)” (Masing 2004, 173). Aususe huvides olgu öeldud, et sellest aspektist lähtudes tuleks töötada läbi suuline kirjandus, eesti rahvaluule: alles siis, kui ka seal leiduks suundumus esitamatu esitamisele, nimetu nimetamisele, võib öelda, et eimiski kuulub loomuldasa eesti luulesse. Kaplinski analüüs on praeguseks esile toonud vähemalt selle, et soome-ugri keeletöelusele iseloomulik hägusus avaldub muuhulgas sõnapaaride eelistamises üldmõistetele (nt kopsud-maksad vs siseorganid) ning mimeetiliste sõnade rohkuses (vt Kaplinski 2004).

2) Teiseks pakkus 19. sajandi lõpu–20. sajandi alguse Eesti eluolu vähe alust optimismiks, et kirjanik võiks muutuda n-ö “olemasoleva fänniks” (Lyotard 2000, 1423). Euroopast imporditud rahvusromantismil ei olnud rahvusliku liikumise vaibumise kontekstis pidet, omariiklus näis kättesaamatu unistusena. Pidev puuduolek, ilmaolek, ebamäärasus on keskkond, milles on ei-lisel energial kerge käivituda. Ma ei taha küll arendada biograafilist positivismi, kuid luuletajad on muuhulgas ka inimesed, keda keskkond mõjutab.

Mõisteid *luule* ja *kirjandus* kasutan antud artiklis sünonüümselt just lähtudes eristusest argikeel-luulekeel — see, kas tegemist on värsi või proosaga, on teisejärguline küsimus. Seega hülган otsustavalt käsitluse, mille kohaselt kunst on mimees, oleva isikupärane kirjeldamine-jäljendamine. Kardan, et on võimatu anda selget kriteeriumi eristamiseks, millisel juhul on teoses sees ebatavalisuse parameeter, suundumus olevast väljapoole, millisel juhul mit-

te, kuid kunstile häälestatud olles on vahet võimalik enamasti intuiitiivselt tabada.

Heideggeri (mõnede mõtlejate väitel juba Nietzsche) poolt algatatud post-metafüüsiline mõtlemine ütleb lahti olemise kui põhja eksplitseerimisest, teostab hüppe põhjatusse (*Abgrund*). Lääne inimene (indoeurooplane), kes oli seni harjunud opereerima absoluudi mõistega, mõtlema hierarhilis-metoodiliselt, avastab ennast äkki Don Quijote kombel ekslemas. Nietzsche nimetab seda olukorda raamatus *Röömus teadus* luuleliselt Jumala surmaks, küsides muuhulgas: “Kas ei eksle me mitte kui läbi lõputu eimiski?” (Nietzsche 1988, kd 3, 481) Nihilism on esile tulnud.

Nietzsche arvates on inimene kui selline nihilismis hukkumisele määratud, kuid Vattimo arvates on võimalik nihilismiga leppida. Leppimisega käib kaasas loobumine metafüüsilis-teadusliku mõtteviisi defineerimispuudlusest, vaibub erinevus reaalsuse ja fiktsiooni, filosoofia ja luule vahel (vt Vattimo 1998). Vattimo poolt kirjeldatud suundumuses on minu meelest palju ühist soome-ugri keeletõelusega, nii nagu Masing viimast kirjeldab. Siin toodud paralleelid ei ole muidugi iseenesest tõestuseks nihilismi leidumise kohta eesti luules, vaid teevad üksnes edasise arutelu võimalikuks. Ometi on ahvatlev spekulatsioon, et soome-ugri keeletõelus (sh luule), mis väldib absoluuti ja fanatismi, võib osutada metafüüsikajärgse maailma avangardiks.

4. Eimiski avab kirjanduslikkuse ruumi

Järgnev arutus lähtub eeldusest, mille kohaselt kunsti üheks tähtsaimaks funktsiooniks on esitada esitamatu, *teist*. Suundumust esitamatu esitamisele on võimalik tõlgendada positiivses võtmes kunsti metafüüsilise taotlusena nagu teeb kirjanduse puhul Alvar Loog (2006) või müstilist keeletarvitust analüüsides Jaan Undusk (1998). Seda võib nimetada kunsti koondumiseks absoluudi suunas, olemise suunas. Kindlasti kohtame kunstis seda taotlust. Säärast kunsti võib Platonilt kujundit laenates sümboolselt kirjeldada tungina Päikese poole, ta on olulises suguluses metafüüsikaga ja religiooniga.

Minu taotluseks on näidata, et selline tõlgendus ei ole ainuvõimalik ega üldkehtiv. Suundumus teispoole elu võib olla ka suundumus nimetusse, tähendusetusse, tühjusse, öösse, vaikusse. Oma uurimuses, mis piirdub kirjanduse vaatlusega, olen andnud suundumusele koondnimeks “*nihilistlik kirjandus*” ning valdkonnale, kuhu suundutakse, “*eimiski*”. Arvan, et see ei ole suvaline nimetamine, kui pidada silmas Heideggeri poolt välja töötatud olemise-eimiski ühtsust ning Ernst Jünger meelisklusest alguse saanud kujundit nihilismiküsimusest kui joonel püsimisest (vt Jünger 1950). “Eimiski” nimetab ehk sõnadest kõige täpsemalt seda määratlematu, millest on juttu. Veelgi täpsem oleks ainult — vaikida.

Just eimiski kaasahaaramise kaudu saame mõista kirjanduse enesele vii-

tavuse fenomeni, Baudelaire'i loosungit “kunst kunsti pärast”. Seda ei tule mõelda käsitöölise nikerdamisena vormi kallal ega hedonistliku meelelahutusena, kuigi ka need käsitlused on levinud, vaid transtsendentaalse majaka mahajätmisena: on vaid kunst — ja eimiski. Kunst on maailma vaikus (Blanchot 1982, 47), ta ei vaja oma olemasolu õigustuseks olevat, ka mitte ülimat olevat, absoluuti. Kunst paneb küsimuse alla ka enda staatuse, ta ei kohku olemast ebakommunikatiivne, ennast eitav (Vattimo 1994). Blanchot kirjutab, et kirjanik kuulub keelele, mida keegi ei räägi, mis on adresseeritud eikellelegi, millel ei ole keset ja mis paljastab eimiskit (Blanchot 1982, 26). Kirjanduslikkuse ruum on võimatu ruum, ehk ongi see ainus võimalik olemise *topos*, kus eimiski ei-b.

Minu vaatlus taotleb olla vabastav. Kirjanduse metafüüsiline tõlgendus tekitab metafüüsika hierarhilise loomuse tõttu kohe ka väärtushierarhia, mis hakkab kehtima normina. See kirjandus, mis ei kirjuta absoluuti (Jumalat, ajalugu, rahvust, inimeseks olemist) on kohemaid madal, siinpoolne, tarbekirjandus, mitte-kirjandus. Ainus võimalus vaikimisi madalaks kuulutatut ülendada on tõlgendada madalus — mis võib olla tõmme eimiskisse — jumaliku müstiliseks otsimiseks.¹⁰ Metafüüsiline tõlgendus (millest tuleneb kohe moraalne) muudab kirjanduse vaesemaks, röövib temalt seda ambivalentsust, mida Kundera rõhutab. Moraalsete eelarvamuste tõttu pannakse sageli ühte patta kunstiliselt küündimatu kirjandus (ehk mitte-kirjandus) ning temaatiliselt “madal” kirjandus, mis võib olla ebatavalisuse meistriteos (kas ei hõlju mitte Henry Milleri ja Charles Bukowski loomingu ümber ikka veel moralistlik-kiibitsev atmosfäär?). Kuigi iga teooria on kunstist vaesem, loodan näidata, et nihilistlik tõlgendus ei vaesesta kirjandust sedavõrd, kuna mõistab et “On kaunil vaja räpast, sest/ Neil juur on ühte moodi” (Yeats 1990). Kafka täpse kujundi järgi: “kirjanikud räägivad haisu” (Kafka 2009, 11). Eesti kirjanduse käsitlemise valdav laad on senini Suure Kirjanduse konstrueerimine, kõik puuduolev tuleb seostada isamaa ja rahva raske saatusega või mitte-kirjandusena kaanonist välja tõrjuda. See on keelitus, mis haarab sageli ka luuletajaid, aga sellest tuleb nihilistlikus interpretatsioonis loobuda.¹¹

5. Nihilismi mõiste neli varjundit

Järgnevalt toon eesti luule vaatluse kaudu esile mõned figuurid, kuidas eimiski keelde tuleb. Mingil juhul ei saa selles osas taotleda terviklikkust ega

¹⁰ Nõnda tõlgendab nt Jürgen Rooste Mülleri Sassi loomingut, vt (Rooste 2006).

¹¹ Suure Kirjanduse müüdi survet eesti kirjandusloos on märganud Hasso Krull ning üritanud Deleuze'i ja Guattari abil määratleda väikest kirjandust, vt (Krull 1996, 83–87). Kõige paremaks näiteks “haisu rääkija” pikaajalisest välistamisest eesti kirjandusruumis on Sven Kivisildnik.

lõplikkust. Eimiski valdkond on piiritu, pakun vaid mõned koondumispiirkonnad keeles. Siiani olen kõnelnud nihilismist vabalt, mõiste erinevaid tähendusvarjundeid ning eri mõtlejate lähenemisviise segades. Enne luulesse süvenemist püüan teha siinsest tekstis läbi käinud nihilismi mõiste tähendusvarjunditest lühikokkuvõtte.¹²

1. *Nihilism seniste väärtuste langemisena* Nietzsche käsituses. Nietzsche järgi on nihilism koos senise inimsuse hukkumisega paratamatu olukorras, kus idealistlik metafüüsika ning monoteistlik religioon kaovad (Nietzsche 2004, 1801). 2. *Kogu õhtumaine metafüüsika kui nihilism* Heideggeri käsituses. Heideggeri jaoks ei tähenda nihilism mitte üleemeeliste väärtuste langemist, kogu metafüüsika vähemalt Platonist peale on olemisunustus ja seega nihilism. Samas on metafüüsika Heideggeri jaoks Õhtumaa reaajaloona olemisraamatu, mitte inimlik eksitus. Seega ei olnud ega ole võimalik nihilismi vältida. 3. *Nihilismi loomuse mõtestamine* Heideggeri olemisajaloolises perspektiivis. Nihilismi varjatud loomuseks on Heideggeri jaoks eimiskiga identne olemine oma ärajäämises. Ka ontoloogilise diferentsi mõtlemine ei võimalda nihilismi lõpetada, see tuleb Heideggeri arvates läbi elada pidades mees siiani ära jäävat olemist. 4. *Nihilism kui olemise puudumise radikaliseerimine* Vattimo mõtlemises. Languse ontoloogia põhipunktidel peatusin 1. alapeatükis pikemalt, samuti tutvustasin seejuures oma nõustumist antud teooriaga. Olulisim selles teoorias oli nihilismiga leppimine, loobumine müstilisest ootusest olemise või eimiski esiletuleku kohta. Languse ontoloogiast tulenevalt on õigustatud mõistekasutuse hägustumine, eimiski mõiste tõlkimine kättesaamatuks *teiseks* ning järgnevad vaatlused ei-mise viisidest luules.

Vaatluste tingliku abiraamistikuna kasutan Nietzsche eristust aktiivse ja passiivse nihilismi vahel. Artikli algul tsiteeritud fragment jätkub nihilismi kahetähenduslikkuse avamisega:

A)) Nihilism kui vaimu tõusva võimu märk: kui *aktiivne nihilism*.

Ta võib olla märk tugevusest: vaimujõud võib olla sel määral suurenenud, et senised eesmärgid (“veendumused”, usuteesid) on talle sobimatud

— usk väljendab nimelt üldiselt eksistentsi-tingimuste survet, alistumist olude autoriteedile, milles olend kosub, kasvab, võimu omandab

...

Teisest küljest märk ebapiisavast tugevusest, et endale produktiivselt taas eesmärk, miks? usk seada.

Oma suhtelise jõu *maksimumi* saavutab ta vägivaldse *hävitusjõuna*: kui aktiivne nihilism. [—]

¹² Nihilismi mõiste tähendusvarjundid ja tüpoloogiad on omaette mahukas teema, mida olen pikemalt käsitlenud (Luks 2002).

B)) Nihilism kui vaimujõu allakäik ja tagasimine: *passiivne nihilism*:

kui märk nõrkusest: vaimujõud võib olla väsinud, ammendatud, nii et senised eesmärgid ja väärtused on sobimatud ega leia enam uskumist

—

et väärtuste ja eesmärkide süntees (millel põhineb iga tugev kultuur) lahustub, nii et üksikud väärtused astuvad sõtta: lagunemine

et kõik, mis kosutab, ravib, rahustab, uinutab, astub esiplaanile, mitmesuguste maskeeringute all, religioosete või moraalsete või poliitiliste või esteetiliste jne. (Nietzsche 2004, 1809–1810)

Nietzsche kirjeldas antud eristuste kaudu nihilismi poolt kõnetatud inimese võimalikke väärtushinnanguid ning sellele vastavat käitumist, käesolevas vaatluses aga kasutan eristust uurimaks ontoloogilist kahekõnet eimiskiga. Asjaolu, et Nietzsche filosoofias ontoloogilist diferentsi veel ei sõnastata, ei tähenda nagu oleks tema eristuste kasutamine tingimata tagasilangus metafüüsikasse vms. Meenutame veelkord: olemine jääb igavesti ära, ei-b, seega pole võimalik käsitleda filosoofia ajalugu progresseeruvana. Seniste vaatluste põhjal olen veendunud, et eristus aktiivne-passiivne kirjeldab olulisel määral seda, kuidas keel ärajääva eimiskiga aimavalt kohtub.

6. Passiivne nihilism: ootus ja luhtumus

Küllap on ootus tuntuimaks eimiskit kompavaks kujundiks luules. Ootuse luule töötab olemuslikus paratamatus puuduolekus, millest tekib pinge, mida võib nimetada müstiliseks ihaks. Seda olukorda kirjeldavad täpselt Tomberg ja Lipping, Emmanuel Levinasi ja Jacques Derridad refereerides: “lausumata pole võimalik jätta, lausumine on paratamatu, kuid sellega kaasneb alati suuremal või vähemal määral luhtumus” (Tomberg ja Lipping 2006, 13). Lausumine — ka luuleline — on luhtumus, kompromiss, keele-eelse vaikuse katkestamine. Seda, mida oodatakse, nimetavad erinevad luuletajad erinevalt (nt. Hölderlin pagenuid jumalusteks), ühine on ootuse täitumatus. Euroopa romaan algab Don Quijote sihitu ekslemisega, selles pinges kasvab Kafka kirjutus (*Loss, Seaduse ees*), tuntuimaks ootuse manifestiks on aga kujunenud Beckett'i Godod't oodates.

Ootus on eesti luule arhetüüp. Isegi realistiks liigitatud Eduard Vilde on kirjutanud sellest romaanini *Prohvet Maltsvet*. Selgelt on ootus esil Juhan Liivi luules. Vaatleme proosakildu “Õnnelik juhtumine”:

Jaan ootab õnnelikku juhtumist.

Missugune see õnnelik juhtumine olgu, seda Jaan isegi ei tea; ega juhtumine ette ei lase arvata, aga midagi võib ju ikka juhtuda, mis Jaani õnnelikuks teeb, umbes midagi niisugust, mida ta romaanidest või suurte meeste elulugudest on lugenu. Jaan ei arva mitte üksi, et võib juhtuda, Jaan arvab, et peab juhtuma. Ja seda sellepärast, et ta muidu

mitte enam edasi elada ei või, et ta kaua niisuguse juhtumise peale on lootnud. (Liiv 1956, 56)

Kirjanik olla tähendab — oodata. Kui reaalsuse keelde tõlgitud kirjutises on ootus konkretiseeritud, millest tuleb ka täitumuse võimalus (populaarkultuuri teoste kohustuslik *happy end*), siis tõelises luules on ootus kantud luhtumisest. Liivi “Õnnelik juhtumine” lõpeb nii:

Juba on puudus nii kaugel, et ta talvel nädalate kaupa külmas toas peab tööd tegema. Kahvatanud paletel tulevad ilusad heledad punased rattad nähtavale, keha on lõtv, tumedatest kustuvatest silmadest paistavad surmamärgid. Jaan ootab õnnelikku juhtumist... (Liiv 1956, 58)

“Kui seda metsa ees ei oleks” Liivi *Varjus* on vast kuulsaim luhtumist nimetav “lööklause” eesti kirjanduses. Luhtumuse pinge avaldub ka Liivi luuletuses “Puude all”

Kõik vaikne... rahul seisvad puude lehed,
Mets jäänd kui mõtte, vaikselt seisab ta;
Õö hõlmast kõrgelt vaatvad alla tähed,
Kõik vaikne... kõik on nagu ootel ka ...

Üks närtsind leht, see langeb praegu alla
Ja keerleb ka, kui ootel ... värinal ...
Kui käsiks keegi võim tad viibi sala,
Üks võim, mis ise ka on ooteval...

Siin rind jääb vaikseks, nagu rõhuks häda,
Kui tahaks nutta, tahaks hõisata ...
Kui ootaks ta, kõik loodus ka üht sõna,
Mis iial ei saa keegi ütelda ... (Liiv 1989, 14)

Kui luuletaja analüüsib oma püüdlusi ratsionaalselt, siis ta mõistab, et on luhtunud — seda sõna, mis ootuse lõpetaks, ei saa nimetada. Ainus võimalus ootuse pingest vabaneda oleks jätta maha mälu, mis seda luhtumist meenutab, lasta subjekt triivima. Peagi jõuame seda funktsiooni täitvate figuurideni, kuid siinkohal tuleb väita, et kuigi ootus on passiivne ja võimutu, koondab see siiski selgelt ootavat subjekti. Ootuses püsiv luuletaja võtab paradoksi omaks ega heitu luhtumisest, ta hüüab nimetut. Nii luuletab Hando Runnel:

Küll ma ootasin Sind tolle tuulisel õhtul
küll ma ootasin Sind tolle tormisel ööl
aga Sind polnud siis; polnud siin, polnud säälgil,
polnud olemas veel, polnud maailma päälgi,
Sind ei teatudki veel, ei tol õhtul, ei ööl. (“Ootus”, Runnel 1982, 84)

Müstilise luule puhul toetab teoreetiline diskursus (teoloogia) luuletajat, pakub talle luhtumuses lohutust. Absoluut (Jumal) on selles diskursuse põhimõtteliselt väljendamatu, ometi võib luule pakkuda osadust absoluudiga. *Nihilismi võib aga määratleda protsessina, kus ootuse täitumise võimalikkus on röövitud*. Tõdemus, et luuletajal midagi oodata ei ole, et on üksnes puhas kunst — ja eimiski, kannab kahtlemata suurt loomingulist energiat, see on ülev. Lyotard nimetab seda melanhoolseks liikumiseks, mis on omane modernistlikule kirjandusele (Marcel Proust kadunud aega otsimas/ootamas),¹³ Blanchot väljendab seda veelgi täpsemalt Heideggerile pühendatud essees “Ootamine”. Ootamine algab, kui pole midagi oodata, isegi mitte ootamise lõppu. Ootamine on eimiski ootamine (Blanchot 1995, 273).

Nietzsche kirjeldab nihilismi saabumise puhul olulist asjaolu: selleks, et vältida luhtumuses loojumist, allakäiku (inimkonna loojumine on teoses *Nõnda kõneles Zarathustra* Nietzsche selge eesmärk), leitakse langenud Jumala asemele mitmesuguseid asendusväärtusi (nt. humanism, rahvus, demokraatia, heaolu) (Nietzsche 2004, 1795–1798).¹⁴ Rahvusromantismi vaimus pakub ka eesti luuletajatele asendusväärtusena eimiski kuristiku eest varju. Isamaa ja rahvuse saatus on selleks kohaks, kuhu ootust kanaliseerida, nimetat mõistetavaks tõlkida. Taoline enesepettus ja -rahustus on vajalik, sest seista pidevalt silmitsi luhtumusega, eimiskiga oleks üleiniimlik ülesanne. See kompensatsiooni-mehhanism on selgelt esil Juhan Liivi luules, hiljem pagulasluules — nt. Karl Ristikivi puhul, kes nimetab pidevalt luhtuva ootuse isamaa-ootuseks:

Nõnda ma istun ja tõesti ei tea,
vanduda ennast või saatust.
Ärge vaid öelge, et nõnda on hea,
nõnda on elu ... Sest teie ei tea,
ei tunne mu isamaatust (“Arkaadia teel”, Ristikivi 2003, 37)

Tuleb silmas pidada, et Juhan Liivi eluajal oli rahvuse idee ülendumine eesti rahvuses “*mission impossible*”, pea sama võimatu ootus kui keele-eelse ühtsuse sõnasse toomine, see oli konkreetne ja ühtlasi võimatu. Isamaaluule kaudu oli seega lihtsam esitada esitamatu, ei-list keeles.¹⁵ Ometi tuleb otustavalt vastu astuda ideoloogilisele tõlgitsusele, mis taandab kogu luulelise ootamise omariikluse ootamiseks. Ootus jätkub ka täna, nt. Indrek Ryytle luules Puhjas UFO ootamisena. Kirjanik-filosoof Madis Kõiv on puhta ootuse kõnetust väljendanud väga tabavalt laastus “Möödunu ootamine”.

Ühe näitemängu idee: ikka ja jälle seesama tuba akna ja kõrge laega,
peaaegu tühi, keskel laud. [—] Selles toas elab mees, kes ootab. Oo-

¹³ Raamatus Gestus. Refereeritud (Rosiek 2000, 65) kaudu.

¹⁴ Vt ka viimse inimese kujundit: (Nietzsche 2006, 13–14).

¹⁵ Hasso Krull on märganud, et ei-line energia töötab isamaaluules tänaseni, vt (Krull 2000).

tamine seisneb väljavaatamises aeda, mis samahästi võib olla park, kuna näha ei ole nagunii muud kui puude latvu ja aegamööda langevaid lehti, sest alati on sügis ja sajab[-] Näidendi tegevus seisneb selle ootamises, mis enam tulla ei saa, ja tegevus on seega juba sündinud ja sünnib vaid see, et tegevus on juba sündinud. [-] (Kõiv 2005, 641)

Nagu olen näidanud teisel (Luks 2006a), on väljendamatute ootuse levinud tõlkeks eesti luules märksõna 'kodutus'. Siinse kirjutise maht ei võimalda mul seda teemat uuesti pikemalt avada.

7. Passiivne nihilism: langus ja loojak

Languse kujundi kaudu saame luua nähtava silla luule ja Vattimo ontoloogia vahele. Tuleb leppida olukorraga, et olemine avaldub ainult eimiskina, jäljena olevas ja metafüüsika ajaloos, Nietzsche terminites mõeldes on see leppimine mõttetusega, hea meelelaad (Vattimo 1995). "Langenut" iseloomustavad laialivalguvad ja vähem intensiivsed väärtuskogemused (Vattimo 1986). Selles kirjelduses ilmnev intensiivsuse puudujääk on heaks võtmeks eesti luule languskogemuse mõistmisel. Vattimo langenu staatus erineb Heideggeri hüppest põhjalt põhjatusse samamoodi nagu Jaan Oksa, Juhan Liivi, ehk ka Tammsaare langused erinevad pateetilistest ülipingelistest loojakutest Hölderlinil. Alustame Oksaga.

"Külmad, palavad, leiged... Olgu neist siin viimased" ("Ikka natuke", Oks 2003, 97)

Vaevademaa — viletsustemaa — nälgademaa. [-] Kui veel midagi oleks peale pori vormita tänaval, kui veel midagi oleks peale lootusetu närude ja sõnnikuleiva. Kui veel midagi oleks! ("Vaevademaa", Oks 2003, 149) [-] Nagu oleks nii olevat — ja kui see nii oleks. (Oks 2003, 153)

Või novellis "Tume inimeselaps":

Ei ole midagi. Kõik läheb mööda. Kõik tundmata pigistused kehas, hõõgumine kurgus, rahutus iga soones. (Oks 2003, 192)

Blanchot kirjeldab raamatus *Kirjanduslikkuse ruum* kirjandust nii: kirjutada tähendab võtta keel maailmast välja, lõhkuda ühendus, mis meid maailmaga seob (Blanchot 1982, 21). Poetilises keeles maailm vaikib, poesia maailm ei ole kellegi maailm (Blanchot 1982, 40). Sellesse maailma kuulub teose radikaalne üksildus — poetiline teos tahab väljendada üha rohkem, kuid poeesiale on omane defineerivate kriteeriumite puudus ning tekst leiab oma otsingute käigus eimiski (Blanchot 1982, 21). Maailmast väljumine võib tekitada nii maldavat ootust, mida vaatlesime eelmises alapeatükis, kui ka jõulist joovastust, suundumust uuele — nt Nietzsche teoses *Nõnda kõneles Zarathustra*.

Jaan Oksa luules laguneb maailm koost ilma eleva ootuseta teispoolsuse suhtes. Nagu eelnevad tsitaadid näitasid, ei ole lihtsalt enam midagi. Toimub pikaldane hääbumine.

Ma armastan inimese sügisepilkusid ja pilgu sügiset. Kõike seda, mis vajub, nõretab, kõigub ja veereb, mis ääreta ja ümmargune on. ("Ni-metu elajas. Passaaž", Oks 2003, 281)

Veelgi intensiivsemalt novellis "Otsija metsas":

Sügis. —
Sügis on igal pool. Põllul ja aias, heinamaal, õues ja põõsastikus lasuvad sügisejäljed, kõiki raskelt litsudes, tusaga üle kõlvates, hävitusega ähvardades, riisudes, surmates. Sügis on ka põues, see kurb meeleolu, nukker meel, raskelt rõhuv hingeolek on sügisepitseri ase, vaju-tuse jälg. [-] Sügav sügisene päev — kata, mata! Kao udusse ja sure.....sügis! (Oks 2003, 385)

Oksa laastud räägivad formaalselt võttes külaelust. Kuid tegelikult ei räägi nad sellest, kirjelduses ei teki sidusat tervikut, kirjeldus laguneb koost. Pole ka selget jutustaja perspektiivi, see on jutt, mida keegi ei räägi (Blanchot 1982, 40) — ei saagi rääkida, sest kunst on maailma vaikus. Oksa teostes ilmneb see vaikus täieliku langusena, mida ei tule mõista oleva kontekstis (allakäik kõrgemalt madalamale, enamasti tõlgendatud moraalse allakäigu-na). Siin ilmneb suundumus keele piiridele, kus ootab ees tühjus (Foucault 1990, 22), läbimurre keelde, kus subjekt on välistatud (Foucault 1990, 15), tuleb esile väljaspoolsuses mõeldud mõte (Foucault 1990, 16).

See on ju midagi suurt halba, kui midagi surra ega sündida pole, kui asjad isegi allpool hävitamist, püha hävitamist seisavad, et ka enam lõhkumises mõtet ei leia, ja nii sellestki tundumusest ilma pead olema, mida loomise igatsus südames äratav. ("Küla", Oks 2003, 363)

Siin ei ole tegemist äkitselt jumalatuks jäänud inimese heroilise langusega, millel on selge algus ja lõpp. Kõik on juba allpool hävitamist, *midagi ei ole*.

On oluline mõista, et säärasel languse poeetilisel esitusel ei ole pretensiooni midagi tahteliselt muuta — ka mitte hävitada. Niipea kui me mõtestame languse kirjutamise ümber "kriitiliseks realismiks", on teksti väljaspoolsus kadunud, oleme luule mugavalt siinpoolsusse tõlkinud. Jaan Oksa teosed on sedavõrd hajusad, et neid asiseks tõlgendada pole õnneks väga lihtne. Küll aga on sageli realismi võtmes kajastatud Juhan Liivi jutte. On tõsi, et Juhan Liivi teoste maailm on Oksa omast selgepiirilsem, kuid ka siin leiame pretensioonitult languse kirjeldust, milles on ka annus huumorit. Ma pean silmas ennekõike jutustust "Vari":

Siin ei ole loodus midagi andnud, ei ilu ega sigidust, vaid ainult liiva ja raba. Ja ilust ei oleks siin keegi küll ka mitte lugu pidanud. Mis siis ilmaasjata raisata. . . [—] Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõelda, kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukse-esised oma kurva tühjusega, kui sealt kõle sügisetuul vingudes üle puhub ja liiva sinna-tänna keerutab. (Liiv 1956, 100–101)

Langus, loojak, taandumine ei ole eesti luule üksik motiiv, mis kuuluks marginaalsele äärealale — vahest vaid ses mõttes, kuivõrd luulekeel on marginaalne ning kirjanduslikkuse ruum kuulub lamedaks kulutatud tavakeele äärealale. Luuletaja Hando Runnel tõlgendab 2000. aastal Uku Masingust rääkides tolle “Tontide eest taganejate laulu” ning lisab juurde katkendi enda luuletusest “Lõpp”:

Ei paistnudki lõppu tol languseviivul,
sel polnudki lõppu, mis lõpuna näis. (Runnel 2003, 142)

Luuletaja jätkab: “Eesti filosoofia, mis selgub luule kaudu, on sageli selline, mis jõuab oma pessimismis selle lohutusliku punktini: lõpp, mis on ettekuulutatud ja paratamatu, on nii kestav ja nii pidev, et see võib kesta ka terve igaviku” (Runnel 2003, 142). Languse luuletamine on ülev, sest languse igikestvust ei ole võimalik nimetada, selle nimetamispüüe võtab keele maailmast välja. Igavese languse nimetamises on eesti luule vahest äärmuslikumalt seotud eimiskiga, väljaspoolsega.

Languse luuletamine on võrreldes ootusega samm edasi passiivse nihilismi kuristikku, kaob viimnegi tahe, mis oli puhtas, objektitus ootuses alles, laguneb tahtev tervik (subjekt). Mait Vaigu sõnutsi: “Olen vaid teel, et kaotada end / olen vaid teel, et salata”. (“Kaotaja”)¹⁶ Enese kaotamise kogemus võib olla isegi üldisemalt eesti kui metsarahva keeletõelusele omane. Uku Masing kirjeldab oma essees “Eesti hingest” seda nii: “Kestev kohin on see, mis veelgi aitas kaasa, et tuleviku mõistet üldse ei tekkinud, selles kaovad ju koguni piirid oleva ja mitteoleva, elava ning elutu vahel” (Masing 1993, 164). Selles piire kaotavas kohinas langevad ka subjekti piirid — kuivõrd neid üldse oligi. Masingu tähelepanek on teravapilguline ses mõttes, et enda kaotamine loodub eesti luules üldjuhul loodusse hajumisena. Nagu toimib nt Peipsi müha Liivi “Varjus”:

Kuule! Mis see isevärki tume mühin on, mis kostab nagu määratu linnuparvede tiibade sahin? Aga palju tõelisem, sügavam — ah nii armas, nii igatsust äratav! See on, mida kahvatu lapse silmad enne väljast otsisid, see on — Peipsi kohisemine! See on, mis vaese lapse palged kahvatuks kohab — seda, ah! Tahaks ta kord ligidalt näha. (Liiv 1956, 107)

¹⁶ <http://www.puiestee.ee/kaotaja.html>.

Peagi järgneb “Varjus” toodud lõigule koht, mil Villu lapsena satubki järve nägema — ning hajub sellesse kogemusse.

Laps vaatab ümber selge sinise laotuse sisse ja seal — just seal, kust ime-kohin tuleb, paistab puude vahelt midagi sinist — nii selge kui looja silm! Kuidas ta sätendab, läigib!... Suuremaks ja suuremaks lähuvad lapse silmad. Ta vahib ega mõista imele seletust anda... vahib... (Liiv 1956, 107)

Järve kohinale järgneb teadvuse kaotus, mälu katkemine, järgmine mälestus on Villul juba teisest hommikust. Teine languse suurteos on Liivi luuletus “Talve õhtul”, kus kõik võtab üksteist hõlma, nii et subjekti emotsioonid hägustuvad:

Ei ole rõõm ei valu,
mis minu rinnassa:
nad võtnud üksteist hõlma
siin talveõhtuga (Liiv 1989, 37)

Subjekti hajumise oluliseks aspektiks on mälu kaotamine. Vaatame Heiti Talviku luuletust “Rabas”:

Seal ähmaseks eimiskiks valgub taevas
ja lõtvub tühjuses mu mõttetiib
Ma leian end kui ärasõitvas laevas,
mis hääletult mind unustusse viib (Talvik 2004, 65)

Kalju Kanguri luuletuses “Vanaema” istub vanaema ja meenutab oma elu, kuid meenutus hajub.

Oh palju pidusid peeti!
Oh palju tehti pattu!
Kõik saab tähtsusetuks
ja hajub sügissattu. (Kangur 1994, 58)

Siiski jääb mälu kaotamine eesti kirjanduses harvaks episoodiks. Oma põhihoovuselt on see mällu kaevumise kirjandus, kus “olnu ei hävi, sest et mälu ei kao” (Alliksaar 1997, 404). Eesti luulele on omasem eimiski nimetamine möödunu ootamises.

Subjektsuse hajumine, endakaotus võib küll olla nihilistliku luule oluline avaldumisvorm, kuid ratsionaalne mõistus hindab seda karmilt — *hullus*. Tuntuim eestikeelne endakaotamise luuletus on kindlasti Liivi “Helin”:

Kui mina olin veel väikene mees,
üks helin mul helises rinna sees
Ja kui mina sirgusin suuremaks
läks helingi rinna sees kangemaks.

Nüüd on see helin pea matnud mind,
 ta alla rusuks on raugend rind.
 See helin mu elu ja minu hing,
 tal kitsaks on jäänud maapäälne ring. (Liiv 1989, 125)

Teine, eluväline rõhub luuletajat, kellele on õnneks antud selgesti näha (“Mitte igäühele”, Liiv 1989, 153), nõnda et selle helin matab. Ootus, puudumine on liig rasked kanda, subjekt variseb selle all kokku. Vaja on varju, katet. Seda pakub öö pimedus (“Tule öö pimedus”, Liiv 1989, 169), nõdrameelsus (millega lõppevad Liivil nii “Vari” kui ka “Käkimäe kägu”).

Hullus arutusena on veel üks nimi *teisele*, *eimiskile*, mida oleme siin juba mitmel moel pielnud. Oleks romantiline mõelda, et hulluse kaudu oleme leidnud figuuri, kuidas eimiskit lausuda, kodustada. Kuid juba Michel Foucault rõhutab oma kuulsas hulluse-uurimuses, et hullus on loomingu absoluutne katkemine (Foucault 2003, 801), kui hullus lõikab loomingu läbi, siis avaneb seal tühjus, vaikuse aeg (Foucault 2003, 802). Hull võib küll häälitseada, kuid selles laguneb keel kui selline, on vaid hälin ja raev (vt ka Vahing 2005, 254).

Seega on hullus rohkem kirjandusloo, kirjanike biograafia, kui kirjanduse enda teemaks. Luule võib olla kirjutatud hulluse piiril, kuid siiski peab säilima minimaalne tähenduslikkus. Igasugused katsed hullusele endale luules sõna anda (tähelepanuväärseim on neist William Faulkneri *Hälina ja raevu* esimene osa) on fiktsioon, mis on loodud keeles — seega mõistuse poolt.

Derrida süüdistabki essees “Cogito ja hulluse ajalugu” Foucault’i hulluse poetiseerimises, mis tekitab ootusi, nagu võiks hullus ise sõna saada, salapärase fenomenina mõistetavuse ruumis ilmned. Kuid ka vaikuse arheoloogia on loogilise diskursuse vorm (Derrida 1997, 35). Normaalsus on lause ja tähenduse vajalik tunnus.

Ometi paneb Derrida oma kriitikas tähele ühte huvitavat tööka. Ta ütleb, et hulluse vaikust ei saa Foucault’ raamatu *logoses* väljendada, kuid see on kaudselt, metafoorselt esile toodud raamatu paatoes (Derrida 1997, 37). Just siin, metafoorsuses, tekib kokkupuutepunkt hulluse ja kirjanduse vahel. Sellest kokkupuutest on põhjalikult kirjutanud Shoshana Felman, rääkides kirjanduslikust puhvertsoonist hulluse ja mõtte vahel (Felman 1975, 220). Seega ei pea teemat käsitlema binaarse opositsiooni abil (mis olla ju metafüüsika põhiviga) — hullus-mõistus; kirjandus on mitte-veel hullus, aga ka mitte-enam mõistus. Sama tendents: paatoslikkus ja mõiste võimatus kehtib Felmani järgi ka Derrida enda suhtes, kes on võimas kirjanik ja metafoorilooja (Felman 1975, 226). Üldistaksin laiemalt, sama kehtib ka Nietzsche ja Heideggeri puhul: üleüldine ja olemine saavad esile tulla ainult nende kirjutuse paatoes, nad ei saa saavutada mõistelist täpsust. Eimiskit kirjutada saab ainult kirjanik. Nietzsche oli sellest küllap teadlik, hüüdes *Zarathustras*:

“vaid narr / vaid poeet” (Nietzsche 2006, 257–260).

Kas ei saaks siiski leida eesti luulest endast arutuse paatost? Ehk öhkub seda Jaan Oksa “Nimetust elajast”?

Ma olen hullumeelsega ja alasti naisterahvaga ühes voodis maganud, ühes majas elanud — ilusa naisega. Ühteviisi piinlik ja kardetav. (Oks 2003, 282) [—] Ma olen inimeste sõnad ammu ära unustanud, aga nende rumalad-kängus ja alasti ihumõtted on ikkagi ligi. Need tunnevad ümmargused ja rappuvad mõtted. (Oks 2003, 294) [—] See on hullu inimese kollane naer ja selles naerus kostavad vastu tühjes rindes teotatud südamed. (Oks 2003, 309) [—] Sa — sopamõistus. Narriiva tatika sarnane reebus nõmmikus. Ja vihma sajab ning jalad on paljad. Aga sina kisud eluhaavu lahti, et põhja näha ses hulluvas rahu-tuses, et olla valevaga ja süd ametu vaevaja. (Oks 2003, 312) [—] Mis aga veel vaimustas, oli sügaviku algus ja igavik oma äärpealses kalduvuses nagu väga suure vankri ümberkerkimise silmapilk niisuguse sopase linnajõe kohal — ja oleks viimane sõit: ja inimkond istub sees. Mis aga ses hallis niiskuses ei mädane, on see elaja mälestus esimestelt palakatel, on see januline kuristik, tiivata laps seal kohal... ja radadeta julge oma häbides on austamisväärt, külgekiskuv. Teo imev poeg ronib metsas aeglaselt-tasakesi mööda seenevart allapoole. (Oks 2003, 331)

8. Aktiivne nihilism: eitus ja surm

Aktiivse nihilismi puhul leiab subjekt ennast olukorrast, kus pole enam ühtegi alusväärtust, pole keset, mille ümber subjektina püsida. Kõik on lubatud ja kõik on asjata. “Elada nii kui enne / päev-päevalt saab võimatumaks” (Talvik 2004, 29) — siin tekib paratamatult suhe surmaga, päevakorda kerkib kas filosoofiline enesetapp (Nietzsche 2004, 1824) või hävitamine, mõrv (Nietzsche 2004, 1820). Aktiivne suhe surma koondab subjekti selleks, et viskuda olematusse.

Nietzsche käsitluses jääb suundumus surma relatiivseks tahteavalduseks. Ta pooldab igati teo-nihilismi: et need, kes ei suuda tingimatus tahtes ennast ületada, hukkuksid, selmet vinduda viimsete inimestena maiste asendusväärtuste abil, tõrjudes nihilismi endast eemale (Nietzsche 2004, 1824). Kuid siiski näitab surma poole viskumine, et ei suudeta jõuda täielikku nihilismi, armastada mõttetust. Filosoofilise enesetapu probleem, Kirillovi probleem, mida ta Dostojevskit lugenuna hästi tundis, jätab Nietzsche külmaks.

Seevastu Blanchot suhtub surma tähelepanelikumalt. Kunst on maailma vaikusena ühtlasi ka suhe surma. Blanchot seob surma teema otsesõnu subjekti kaotusega, ei saa kirjutada seni, kuniks jääme iseenda isandaks enne surma, kirjanduseks tuleb luua surmaga suveräänne võrdsete suhe (Blanchot 1982, 91).

Esiteks paneb Blanchot tähele, et enesetapp on võrreldes meelisklusega

surma üle tubli annus aktiivsust, soov kaotada tulevik kui surma müsteerium (Blanchot 1982, 104). Kuid veelgi enam. Nii enesetapu planeerijal kui kunstnikul on ühevõrra intensiivne suhe surma, mõlemad plaanivad midagi, mis välistab kõik teised plaanid, on eesmärgitu (Blanchot 1982, 106). Nii kunst kui enesetapp on hüpe sügavikku. Blanchot tsiteerib Stéphane Mallarméd, kelle jaoks kirjutamine oli ekstreemsus, mida ähvardavad kaks kuristikku: eimiski (Jumala puudumine) ja surm (Blanchot 1982, 108). Just ähvardavad — kunstnik tajub puudumist aktiivsena, eimiskit survena. Blanchot jõuab tõdemuseni, mille on kuulsaks kirjutanud Camus, et enesetapp on tõeline filosoofiline probleem (Blanchot 1982, 109).

Kuidas tuleb surm eesti luulesse? Pöördugem esmalt tagasi Jaan Oksa juurde. Hasso Krull leiab, et Oks on jõudnud dionüüsilise jaatuse sfääri (Krull 1996, 59). Eelnevalt käsitlesime Oksa kui languse luuletajat, mis peaks viitama hoopis tahtetusele. Sellele hüpoteesile leiab kinnitust ka Oksa luulest, nt luuletusest “Kas?”

Kui ei-ja-ei — — —
 vast tunned surmaviisi,
 mis korraga ju hukkab mäluküüsi:
 et jäänutele minevikumaa
 ju oleks sootu tundmata. (Oks 2003, 23)

Mälu kaotamine viitab siin subjekti hääbumise. Kuid mõtleme veel. Luuletuse eelnevad salmid otsivad maad, kus külmahallad halvavad ja jäätavad kõik kujutlused, kus õhk on nii mäda, et aur neelab hingeihad, neljandas salmis nimetatakse imemüüri, mis peaks purustama ideetüüri, “siis sihita läeks elav elu oma merele” (Oks 2003, 23). Viimane salm, mis järgneb eelpool tsiteeritud, kõlab nii:

Kui kõike seda —
 no — siis oda
 ja võllas, kett ning vangikoda
 on lihtsad kollid ilmades —
 ja väiksed meie silmades — — — (Oks 2003, 23)

Luuletust võib tõlgendada nii, et too hirmus maa (mida võib muidugi omakorda tõlgendada vaevleva isamaana) oleks hirksam võllast. Kuid täiesti võimalik oleks ka Krulli hüpoteesi järgiv tõlgitsus, mille kohaselt tegemist on mõttetuse dionüüsilise jaatamisega, kus surm muutub tähtsusetuks.

Ainus, mis Oksa teoste leiges hääbumises paiguti intensiivsemaid hetki tekitab, ongi lõpliku alla käimise, suremise ihalus. Surm on piir, hääbumise lõpetus, justkui eesmärk. Nt. laastus “Hauakõne” kõneleb kõster nii:

Elu on teotav, elu on tülikas, vastik, häbi! Surm on tõde, surm on elu eesmärk. Uhkelt on surra vaja. Muid põhjusi, järeldusi, eesmärke ei ole. Kõik on lihtne umblollus... (Oks 2003, 160)

Ning novell “Otsija metsas” lõpeb järgnevalt:

Sügisene päev — kata, mata! Kao udusse ja sure... (Oks 2003, 390)

Lisaks toodud näidetele tuleb kihutuskõnena surma tuua esile Oksa novelli “Vana madrus”. Siiski tuleb öelda, et säärased aktiivsusepuhangud ei ole Oksa loomingu põhihoovuseks.

Seda surma intensiivsust, millest kõnelevad Mallarmé ja Blanchot, leidub kõige enam Jüri Üdi/Juhan Viidingu luules. Asi ei ole ainult surma manifesteerimises:

Ma kuklas tunnen eluaegset kuuli.
Ka magades. (Üdi ja Viiding 1998, 300)

Lind lendas läbi lipust lehvivast.
Auk keset lippu jäi, just nagu vapp
Lind polnud kotkas. Oli löoke.
Ei jäänud vappi.
Aga endatapp. (“Lind”, Üdi ja Viiding 1998, 176)

Mingil juhul ei manifesteeri Üdi/Viiding surma sel määral, nagu seda tehakse nt kriminaalromaanides. Sellistes teostes on suremisel ja mõrvadel alati põhjus, nii et surm võib saada päris tuttavaks — just seda nõuab olevasse klammerduv realugeja. Üdi/Viidingu luules jääb surm aga alati võõraks tänu groteskile, nihestatud ümbrusele.

Luuletuses “Sel poisil oli raske veretõbi” leiab aset groteskne aktus-matus ning tunnistuse hauda kaasa panek; luuletuses “Tütarlaps kloaagis” jääb suremine tähelepanuta — korporandid marsivad tütarlastest üle, kuigi katusele tilgub sulatõrva (samal kunstilisel võttel, kõige võikamate mõrvade kadumisel argipäeva põhineb minu arvates Ellise kultusromaan *Ameerika psühhopaat*). Sama efekt ilmneb luuletuses “Kiri vendadele”, mis koosneb asistest soovitudest, mida tuleks peale kirjutaja surma teha. Üks Viidingu proosapoeem algab lakooniliselt: “Läksime surnud isaga maale” (Üdi ja Viiding 1998, 347), jätkub eluline kirjeldus, mida kõike seal siis tehti. Luuletus “Politseiballaad” pajatab algul suisa krimikirjanduse võtmes sellest, kuidas tagaotsitav kirstus surnut teeskles ja nõnda politsei käest pääses. Kuid loo lõpp on ehtüdilik:

salgake lendas ära
päälük mõmises naerda
kandis šefile ette
suri kodusel teel
ülejärgmisel päeval
viidigi surnuaeda
see kes ei pidanud
vastu suremisõppustel (Üdi ja Viiding 1998, 126).

Üdi/Viiding luuletab nihilismi aja inimese kohtumist surmaga. Selles kohtumises ei ole vahekohtunikku, lohutajat teispoolsusest. See luule ei tee kompromissi, ei paku lugejale lohutust. Viiding kirjutab “suuri rästikuid riidu” (Üdi ja Viiding 1998, 47) ja hoiatab:

Mul sees on surmav annus. Ma olen ankru hiivanud (Üdi ja Viiding 1998, 283).

Surm jääb ka luules *teiseks*, kirjutada saab surma piiri(l), aga mitte surma(s). Suremine ise on vaikus, loomingu lõpp. Üdi/Viidingu luules on grotesk ja huumor selleks varjuks, mille abil surmas peituvat eimiskit sõnasse tuua.

Enesetapp ja mõrv on aktiivse nihilismi eituse levinuimad figuurid luules, kuid sugugi mitte ainsad. Juhan Liivi luules leiame aktiivset energiat fanaatilisest endaeitusest (“Noor-Eestile”, “Mine ära”, “Ei näe enam”, “Jätke mind!”). Mulle tundub, et Sven Kivisildniku luule töötab põhiliselt kõige ümbritseva eitamise energial.

9. Lõpetuseks

Käesolev meelisklus ei saanud olla enam kui avang edasiseks aruteluks. Võtan kokku olulisemad väited.

1. Kirjanduslikkuse ruum on maailma suhtes väljaspoolne — see kehtib ka eesti kirjanduse puhul, eesti kirjandus ei ole üksnes rahvusliku ideoloogia lüpsilehm.

2. Eimiski tuleb eesti luulesse passiivse nihilismina ootuses.

3. Eimiski tuleb eesti luulesse aktiivse nihilismi eituses ja sööstus surma.

Siinse kirjutise napp maht ei võimalda teemat rohkem avada. Lisaks juba vaadeldud figuuridele tuleks läbi töötada *öö* ja *vaikus* — mõlemad on eesti luules võimsalt esil ning toovad samuti eimiski keelde. Sootuks vaatlemata jäi Nietzsche *täieliku nihilismi* mõiste, kus peaks toimuma subjekti ületamine permanentes tahtes ning mida Nietzsche sidus otseselt enda loominguliste plaanidega (Nietzsche 2004, 1822). Kas säärast loomeviisi võib eesti luulest leida, jääb esialgu lahtiseks. Tulevikus ei pea eimiski avamine sugugi piirduma kirjapandud sõnaga, viljakaks võib osutuda teiste kunstide, ennekõike muusika kaasamine vaatlustesse.¹⁷

¹⁷ Tänan oma juhendajat Arne Merilaid ja endist juhendajat Ülo Matjust abistavate märkuste eest.

Kirjandus

- Alliksaar, A. (1997). *Päikesepillaja*, Ilmamaa, Tartu.
- Blanchot, M. (1982). *The Space of Literature*, University of Nebraska Press, Lincoln, London.
- Blanchot, M. (1995). Waiting. M. Holland (toim.), *The Blanchot Reader*, Blackwell, Oxford, Cambridge, lk 272–278.
- Courtine, J.-F. (1993). Phenomenology and/or tautology. J. Sallis (toim.), *Reading Heidegger. Commemorations*, Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis, lk 241–257.
- Deleuze, G. ja Guattari, F. (2004). Rhizome, *A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia*, Continuum, London, New York, lk 3–28.
- Derrida, J. (1997). Cogito and the history of madness, *Writing and difference*, Routledge, London, lk 31–63.
- Felman, S. (1975). Madness and philosophy in literature's reason, *Yale French Studies* 52: 206–228.
- Foucault, M. (1990). Maurice Blanchot: The thought from outside, *Foucault/Blanchot*, Zone Books, New York, lk 7–58.
- Foucault, M. (2003). *Hullus ja arutus. Hullumeelsuse ajalugu klassikalisel ajastul*, Ilmamaa, Tartu.
- Glicksberg, C.-I. (1975). *The Literature of Nihilism*, Bucknell University Press, Lewisburg.
- Hassan, I. (2004). Painting a content — or nothing: A personal essay on a theme in contemporary Australian art., *Religion and the Arts* 8: 159–173.
- Heidegger, M. (1977). *Vier Seminare*, Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
- Heidegger, M. (1978). Was ist Metaphysik, *Wegmarken*, Klostermann, Frankfurt am Main, lk 103–121.
- Heidegger, M. (1988). Zeit und Sein, *Zur Sache des Denkens*, Neske, Pfullingen, lk 1–25.
- Heidegger, M. (1989). Küsimus tehnika järele, *Akadeemia* 6: 1195–1222.
- Heidegger, M. (1992). Spiegel'i kõnelus Martin Heideggeriga, *Akadeemia* 5: 942–968.
- Heidegger, M. (1999). Das Wesen des Nihilismus, *Gesamtausgabe*, Vol. 67, Klostermann, Frankfurt am Main, lk 177–267.
- Hillebrand, B. (1991). *Ästhetik des Nihilismus*, Metzler, Stuttgart.
- Jünger, E. (1950). *Über die Linie*, Klostermann, Frankfurt am Main.

- Kafka, F. (2009). *Päevikud 1910–1923*, Verb, Tallinn.
- Kangur, K. (1994). *Sõna sees olek: värssse 1946–1986*, Eesti Raamat, Tallinn.
- Kaplinski, J. (1975). Mis on luule?, *Looming* 12: 2069–2079.
- Kaplinski, J. (1997). Heidegger, emakeel ja keele ema, *Vikerkaar* 10–11: 187–190.
- Kaplinski, J. (2004). Soome-ugri keeled ja filosoofia, *Kõik on ime*, Ilmamaa, Tartu, lk 194–220.
- Kaplinski, J. (2009). *Paralleele ja parallelisme*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu.
- Kõiv, M. (2005). Möödunu ootamine, *Luhta-minek*, Ilmamaa, Tartu, lk 641.
- Krull, H. (1996). *Katkestuse kultuur*, Vagabund, Tallinn.
- Krull, H. (2000). Negatiivne märk. negatiivne pilt eestist kirjanduses ja uskumustes, *Millimallikas*, Vagabund, Tallinn, lk 131–141.
- Kundera, M. (1998). *Romaanikunst*, Vol. 11/12 of *Loomingu Raamatukogu*, Akadeemia Trükk, Tallinn.
- Liiv, J. (1956). *Teosed. Proosa. Luule*, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn.
- Liiv, J. (1989). *Sinuga ja sinuta*, Eesti Raamat, Tallinn.
- Loog, A. (2006). Transtsendents teispool trükipressi: Kirjandus kui metafüüsilise algupära ja vundamendiga institutsioon, *Vikerkaar* 3: 48–70.
- Lütkehaus, L. (1999). *Nichts. Abschied vom Sein, Ende der Angst*, Haffmans Verlag, Zürich.
- Luks, L. (2002). *Nihilism metafüüsikana ja metafüüsikajärgse mõtlemisena. Uurimus nihilismi mõiste üle Martin Heideggeri ja Gianni Vattimo Nietzsche-tõlgitsuste võrdluse kaudu*, magistritöö, Tartu Ülikool.
- Luks, L. (2006a). Eesti luule loomusest, *Eklektika*, EYS Veljesto Kirjastus, Tartu, lk 75–85.
- Luks, L. (2006b). Teispool kirjandust ja filosoofiat — Friedrich Nietzsche eksperimentaalkirjutus teel üleinimese poole, *Eklektika*, EYS Veljesto Kirjastus, Tartu, lk 161–170.
- Luks, L. (2008). Filosoofia ja kirjanduse ühtesulamine nihilismi mõtlemises, *Looming* 11: 1704–1711.
- Lyotard, J.-F. (2000). Vastus küsimusele: mis on postmodernsus?, *Akadeemia* 7: 1419–1430.
- Masing, U. (1993). *Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt*, Ilmamaa, Tartu.
- Masing, U. (1995). *Pessimismi põhjendus*, Ilmamaa, Tartu.
- Masing, U. (1998). *Meil on lootust*, Ilmamaa, Tartu.

- Masing, U. (2004). *Keelest ja meelest*, Ilmamaa, Tartu.
- Merilai, A. (2006). Pragmapoeetika kui kirjandusfilosoofia, *Studia Philosophica* 5: 72–84.
- Nietzsche, F. (1988). *Sämtliche Werke: Kritische Studienausgabe in 15 Einzelbänden*. G.Colli ja M.Montinari (toim.), Deutscher Taschenbuch Verlag, München.
- Nietzsche, F. (2004). Fragmente nihilismist, *Akadeemia* 8: 1793–1832.
- Nietzsche, F. (2006). *Nõnda kõneles Zarathustra. Raamat kõigile ja ei kellelegi*, Olion.
- Oks, J. (2003). *Otsija metsas*, Ilmamaa, Tartu.
- Ristikivi, K. (2003). *Inimese teekond: luuletusi*, Varrak, Tallinn.
- Rooste, J. (2006). Läbi rüveduse jumaliku poole, *Sirp* 02.02: 6.
- Rosiek, J. (2000). *Maintaining the Sublime*, Peter Lang, Bern.
- Runnel, H. (1982). *Punaste õhtute purpur*, Eesti Raamat, Tallinn.
- Runnel, H. (2003). Kõnelus eesti filosoofia seminaril Valgemetsas 13. mail 2000. aastal, *Tõtt öelda*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, lk 134–143.
- Talvik, H. (2004). *Legendaarne*, Ilmamaa.
- Tomberg, J. ja Lipping, J. (2006). Teispool punast ja sinist tabletti: virtuaalsus tegelikkuse substantsina, *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 4: 11–26.
- Undusk, J. (1998). *Maagiline müstiline keel*, Virgela, Tallinn.
- Vahing, V. (2005). *Vaimuhaiguse müüt*, Ilmamaa, Tartu.
- Vattimo, G. (1985). Aesthetics and the end of epistemology. J. McCormick (toim.), *The Reasons of Art: Artworks and the Transformation of Philosophy*, University of Ottawa Press, Ottawa, lk 287–294.
- Vattimo, G. (1986). *Jenseits vom Subjekt*, Böhlau, Wien.
- Vattimo, G. (1994). The death or decline of art, *The end of modernity: nihilism and hermeneutics in postmodern culture*, Polity Press, Cambridge, lk 51–64.
- Vattimo, G. (1995). Nihilism ja postmodernsus filosoofias, *Akadeemia* 7: 1445–1460.
- Vattimo, G. (1998). Die Grenzen der Wirklichkeitsauflösung. G. Vattimo ja W. Welsch (toim.), *Medien — Welten Wirklichkeiten*, Wilhelm Fink Verlag, München, lk 15–26.
- Vattimo, G. (2003). Vastu languse ontoloogiale, *Akadeemia* 7: 1445–1463.
- Vercellone, F. (1998). *Einführung in den Nihilismus*, Fink, München.

Üdi, J. ja Viiding, J. (1998). *Kogutud luuletused*, Tuum, Tallinn.

Yeats, W. B. (1990). Hull Jane ajab juttu piiskopiga, *Luulet*, Eesti Raamat, Tallinn, lk 115.

The Art of Nothingness Nihilistic Creation on the Example of Estonian Poetry

The paper discusses the possibilities for creating nihilistic literary works, using Estonian poetry as an example. The paper regards nihilism as an ontological problem, and not as a problem of values. Nihilistic literary creativity will be treated as an attempt to introduce nothingness. The theoretical framework is provided by Gianni Vattimo's ontology of decline, as well as by the works of Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger and Maurice Blanchot. The paper also analyzes, relying on the ideas put forward by Uku Masing and Jaan Kaplinski, the possibilities of expressing nothingness in the Estonian language. As to Estonian poets, the paper will focus on the works of Juhan Liiv and Jaan Oks. The analysis of their works highlights the following poetic figures related to nothingness: anticipation and failure, decay and decline, madness, death. The analysis will demonstrate that nihilism is strongly present in Estonian poetry. However, since neither philosophy nor poetry has direct access to nothingness, one must remain content with presentiments and allusions.

Keywords: nihilism, nothingness, poetry, anticipation, failure, decay, madness, death
